

M.NIZANOV SHIGARMALARINDA ADAMNIŇ MINEZ-QULQIN BILDIRETUĞIN
KELBETLIK MÁNILI FRAZELOGIZMLERDIŇ QOLLANILIWI

Salieva Húrliman

Ájiniyaz atındağı NMPI 2-kurs magistrantı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7612840>

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq jazıwshısı M.Nızanovtıń dóretpelerindegi kelbetlik mánili frazeologizmler haqqında sóz etiledi. Kelbetlik mánili frazeologizmlerdiń adamnıń minez-qulqın bildiriwshi frazeologizmlerdi úyrenip shıqtıq.

Gilt sózler: Frazeologizm, kórkem shıǵarma tili, kórkemlilik, kelbetlik mánili frazeologizmler.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri pikirdi tolıq, ózine tán mánilik boyawları menen jetkeriwde ayırıqsha xızmettqaradı. Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında frazeologiyalıq sóz dizbekleri ózgeshe sıpatı, obrazlılıǵı, mánilik boyawları menen basqa sóz dizbeklerinen ajıralıp turadı.. Frazeologizmler quramındaǵı barlıq sózler jıynalıp bir mánini ańlatıp keledi. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri astarlı mánide kórkem obrazlı bolıp keledi hám quramındaǵı sózler bir-birinen ajıratıp alıp qaralmaydı.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri ótkir mánililigi, obrazlılıǵı menen ózgeshelenip turatuǵın tilde tayar túrinde ushırasatuǵın sóz dizbekleri. Qaraqalpaq tiliniń frazeologizmlerin izertlegen alım J.Eshbaev «olar tilde leksikalıq bir mánide jumsalatuǵın bolǵanlıqtan anaw yamasa mınaw sóz shaqabı boladı..»-dep atap kórsetedi [1].

Qaraqalpaq tilinde frazeologizmlerdiń sóz shaqaplarına qatnası haqqında E.Berdimuratovtıń [2], S.Nawrızbayevanıń [3], G.Aynazarovanıń [4], miynetlerinde, A.Bekbergenovtıń [5], B.Yusupovanıń [6], G.Atabaevanıń [7] maqalalarında sóz etiledi.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri kelbetlik sózlerdi jasaydı. Kelbetlik sóz shaqabı zattuń sıpatın, túr-túsin bildirip keletuǵın bolsa, kelbetlik mánili frazeologizmler de mine usınday sıpatlardı bildirip keledi hám sózlik quramda ózgeshelenip turadı. Mısalı: pıshıq murnı batpaytuǵın toǵaylıq-qalıń, qoy awzınan shóp almaytuǵın-juwas, iyt minez-ashıwshaq, urısqaq, biymaza, bir sózli-sózinde turatuǵın, kóz ashıq-ne nárse bolsa da kórmesten biletuǵın adam h.t.b

Kelbetlik mánili frazeologizmler zattuń túr-túsin, adamnıń minez-qulqın, sın-sımbatın, qanday da bir belgisin túsindirip keledi. Kelbetlik mánili frazeologizmler qaraqalpaq tilinde júdá kóp hám bul kúndelikli awızeki sóylewde hám kórkem shıǵarmalarda jiyi qollanıladı. Kórkem shıǵarmalarda frazeologizmlerdiń jazıwshınıń aytajaq oy-pikiriń tujırımlılıǵın, pikirdi jıyñaqlap hám obrazlı etip beriwinde tildegi turaqlasqan sóz dizbeklerinen paydalanǵanlıǵın kóremiz.

Kelbetlik mánili frazeologizmlerden adamnıń minez-qulqına baylanıslı qollanılatuǵınları júdá kóp. Mısalı: iyt minez-ashıwshaq, urısqaq; iyt elegen-uyatsız, ońbaǵan; ishi maylı-niyeti jaman; ishi qara-qızǵanshaq, niyeti jaman; aqkókirek-kewlinde sumlıǵı joq; qoy awzınan shóp almaytuǵın-juwas; dárya tassa tobtıǵına kelmeytuǵın-arqayın; eki sózli-aytqan sózinde, wádesinde tura almaytuǵın h.t.b. Bul frazeologizmlerden iyt minez, iyt elegen, ishi maylı, ishi qara kelbetlik mánili frazeologizmleri unamlı boyawlarǵa iye bolsa, aqkókirek, qoy awzınan shóp almaytuǵın kelbetlik mánili frazeologizmleri unamsız boyawǵa iye. Kórkem shıǵarmalarda kóbinese jazıwshı óz dóretpelerinde unamlı hám unamsız obrazlardı súwretlewde tildegi kórkewlew qurallarınan paydalanadı. Frazeologizmler de kórkem shıǵarmalarda kórkewlew quralı xızmetin atqarıp keledi.

Qaraqalpaq jazıwshı M.Nızanovtıń dóretpelerinde kelbetlik mánili frazeologizmler júdá kóplep ushırasadı. Adamnıń minez-qulqın bildiretuǵın frazeologizmlerdi jazıwshınıń dóretpelerinde kóplep ushıratıq hám adamnıń minez-qulqın bildiriwshi frazeologizmlerde unamlı hám unamsız sıpatlardı bildiriwshi frazeologizmlerdi kóriwimizge boladı. Unamlı minez-qulqtı, álpayımlıqtı bildiriwshi kelbetlik mánili frazeologizmler júdá ónimli qollanılgan. Mısallar: -Dárixanadaǵı hayal iyman júzli nashar eken. Onıń hámme dárilerin

tawıp berdi (M.Nızanov. Aqshagúl povesti.76-bet). Bul mısaldağı iyman júzli frazeologizmi kelbetlik mánili frazeologizm bolıp, bunda hayaldıń júzine qarap turıp onıń minez-qulqın ańlap turǵanlıǵın hám musılman xalıqlarına tiyisli iyman, iymanlı degen sózlerdiń adamnıń minez-qulqın sıpatlawǵa qarata iyman júzli degen turaqlasqan sózdiń tilimizde qáiplesip turaqlı sóz dizbegin payda etip turǵanlıǵın kóremiz. Iyman júzli kelbetlik mánili frazeologizmi adamnıń hújdanı taza, hadal, taza degen mánilerdi ańlatadı.

-Tilewxan apa ashıq kewil, shox minezli hayal eken. Ásirese, jańaǵıday kásiplesleri toparlasıp kelip ketkennen keyin ábden yoshıp ketedi (M.Nızanov. Ashıq bolmaǵan kim bar.48-bet). Bul mısaldağı ashıq kewil frazeologizmi kewlinde kiri joq, kewli keń degen mánilerdi ańlatadı.

-Baqqal bizge jaqpaǵan menen jeti jurttı gezgen adam (M.Nızanov). Bul mısaldağı jeti jurttı gezgen frazeologizmi adamnıń kópti kórgen, kóp qırralı degen mánide qollanılıp tur.

-Sebebi, teatrdiń planın toltırıwǵa arnalǵan uzaq múddetli komandirovkalar bizdi bir úydiń balalarınday ájik-gújik etip jibergen («Tańlamalı shıǵarmaları. IV tom». 107-bet). Bul mısaldağı bir úydiń balalarınday kelbetlik mánili frazeologizmi tatıw, awızbirshilikli degen mánilerdi ańlatadı.

Unamsız minez-qulqıtı, qaysarlıqıtı bildiretuǵın kelbetlik mánili frazeologizmler de jiyi qollanılǵan. Mısallar: -Ol qádimgi hayallardıń uranında emes, qandaydur esersoqpa, arqası barma, qullası, oǵan qarsı kelseń birotala «tıǵını alınıp» ketetuǵı ór kókirek minezli nashar ekenin túsindi (Hawa kemesindegi ekew. 8-9-betler). Bul mısaldağı ór kókirek frazeologizmi kókiregin basa almaytuǵın, menmenligi bar, qattı ashıwshaq minezdi bildirip tur.

-On eki múshesi pútin, dırdıy azamattıń sóziniń aldın-artın bilmeytuǵın eki esli hayaldıń qolına qarap qalǵanın aytpaysañba? (M.Nızanov). Eki esli frazeologizmi aqıl-esi pútin emes, aqıl-esin jıymaǵan degen mánilerdi ańlatadı. Eki esli frazeologizmi shıǵarmadağı hayal adamnıń aytar sózin oylap sóylemeytuǵının ańlatıp tur.

-Bul Ótemuratovtıń ólip kórmegen sumlıǵına qarasa «túyeni túgi menen, gúbini túbi menen, arbanı júgi menen» jutatuǵın qıylı eken (Tańlamalı shıǵarmaları. IV tom. Adam

kúldirgeni ushin. 97-bet). Bul gápte berilgen ólip kórmegen frazeologizmi hámme hárseni bilip baratırǵan, hesh nárseden bos qalmawǵa urınatuǵın adamǵa qarata qollanıladı hám bul sol adamnıń ólimnen basqa istiń bárin islep kórgen, hámme nárseni biledi degen mániste qollanılgan. Bul mısaldıń izinde berilgen «túyeni túgi menen, gúbini túbi menen, arbanı júgi menen» jutatuǵın frazeologizmleri de ólip kórmegen frazeologizmin tolıqtırıp, kúsheytkish máni berip, qaharmannıń minez-qulqın jáne de bórttirińkirep, kórkemlep súwretlegen. Ólip kórmegen kelbetlik mánili frazeologizmi awızeki sóylew tilimizde de jiyi qollanılatuǵın frazeologizmlerden biri bolıp esaplanadı.

Kelbetlik mánili frazeologizmler kórkemlilik, ózgeshe máni tásirsheńligin beriwde jazıwshı M.Nızanovtıń dóretpelerinde jiyi qollanılganlıǵın kórdik. Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq jazıwshısı M.Nızanovtıń dóretpelerinde qaraqalpaq xalqınıń milliy mentalitetin, xalqımızdıń ózine tán minez-qulqın, er adamlardıń hám hayal-qızlardıń obrazın súwretlewde kelbetlik mánili frazeologizmler emocional-ekspressivliligi hám kórkemliliği menen ózgeshelinip turadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ешбаев Ж. Каракалпак тилинин кыскаша фразеологиялык сөзлиги. Нөкис, 1985.
2. Бердимуратов Е. Ҳазирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, 1994
3. Наурызбаева С.Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре,Ташкент,1972
4. Аунзарова G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler. Monografiya. Nókis, «Qaraqalpaqstan» baspası, 2020-jil
5. Бекбергенов А. Фразеологиялық сөз дизбеклериндеги санлықлар. // Вестник Каракалпакского филиала АН Уз ССР. 1968. №3, -Б.74.
6. Юсупова.Б. «Бир» санлығының фразеологизмлерде жумсалыуы. Каракалпак тили фразеологиясыиын актуаль мәселелери. Некие. Каракалпакстан. 2011.110-6

7. Atabaeva Gózzal. (2022). Qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerde aralas qollanılǵan sanlıqlar. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(16), 147-150.
8. Atabaeva G.B. Aynazarova G.B. Qaraqalpaq tilinde sanlıqlar menen kelgen frazeologizmlerdiń lingvokulturalogiyalıq analizi. 2021. QMU Xabarshısı. № 4/1 (55) 2021. 4/1. 197-199-betler
9. Atabaeva Gózzal. Qaraqalpaq tilinde sanlıqlar menen kelgen frazeologizmler arasındaǵı sinonimiya. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». 2022.№26. 32-35-betler.